

LOCUL ȘI ROLUL PREOȚILOR „MORALIȘTI” ÎN TIMPUL EPISCOPATULUI LUI IOAN LEMENI (1832-1850)

Daniela Deteșan

Institutul de Istorie „George Barițiu”, Cluj-Napoca

1. Deprinderea consacrată de hirotonire a preoților „moralști”

Începând cu episcopatul lui Ioan Bob (1782–1830) s-a consfințit practica de a se trece în tagma clerului persoane laice, cunoscute sub numele de „moralști” sau „popanduși”. Cu timpul, acest profil al funcției preoțești s-a structurat, reacția teologilor și a celorlalte categorii elitare a început să prindă contur și s-au manifestat mecanisme de negociere, răspuns, respingere, protecție sau modificare a comportamentului social.

„Popandușii” erau un fel de preoți improvizați care, după un curs de pregătire redus, de șase-șapte luni, erau ridicați după canoanele bisericii la rangul preoțesc. Ei nu aveau o pregătire temeinică, studiind de cele mai multe ori în afara seminarului. Nu se deosebeau prea mult de țărani analfabeți din punctul de vedere al intelectului și aveau un nivel mental asemănător cu al învățătorilor recrutați dintre diecii sau cantorii bisericești¹.

Cu toate că experiența a demonstrat că această obișnuință de promovare pe posturi a „popandușilor” s-a dovedit un factor negativ din mai multe puncte de vedere, nu doar din cel canonic, aceasta s-a menținut de-a lungul anilor. Problema a fost reluată și după revoluția pașoptistă, printre alții și de canonicul onorific al bisericii mitropolitane vieneze, Iosif Fessler. Așadar, tema era de interes, având în vedere condiția clerului și nevoile diecezei. Era subliniat nu atât aspectul structural al deficitului de clerici tineri pregătiți temeinic sau surplusul de „moralști” care abia dacă au făcut câteva clase, cât mai ales efectele și repercusiunile resimțite de biserică în ansamblul ei. Aceste urmări au provocat dezechilibrul organizării

¹ Liviu Botezan, Ioana Botezan, *Un document privind situația școlilor patronate de episcopia blăjeană din anii premergători revoluției de la 1848–1849*, „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca”, XXIII, 1980, p. 512.

interne bisericești, caracterizată în tonuri întunecate: „destul de netemeinică, fondată pe o bază aproximativă și cam șubredă, deficitară la multe capitole”².

O vină des invocată de acuzatorii episcopului Ioan Lemeni în cadrul celebrului proces lemenian (1843–1846) a fost legată tocmai de încadrarea în rândul deservenților de cult a unor persoane incompatibile din perspectiva cunoștințelor teologice pe care le posedau. „Popandușii” se aflau în raport de nepotrivire cu sarcinile obligatorii profesionale, sociale și culturale. Ioan Lemeni era considerat vinovat pentru că îi tolerează pe „moralști”, potrivit obiceiului. Acuzele au venit înainte, în timpul și la finalul procesului, în condițiile în care chestiunea în speță s-a menținut în sfera preocupărilor teologilor, dar și a laicilor.

Documentele de arhivă surprind în detaliu date care oferă o imagine globală asupra aspectelor legate de locul și rolul „popandușilor” în interiorul bisericii unite cu Roma. În paragraful 31 al raportului comisional din 20 octombrie 1845³, pe baza informațiilor culese din teritoriu, dar mai ales în conformitate cu afirmațiile episcopului Ioan Lemeni, comisarii imperiali Iosif Gaganetz, episcop de Eperjes, și Ioan Csurgovics, canonic și prepozit de Munkačevo, au făcut cunoscute cele mai acute probleme interne din eparhia de Făgăraș în ceea ce privea organizarea, structura, administrarea și ierarhia cultului greco-catolic. De asemenea, au formulat propuneri asupra rezolvării unor probleme sau chiar pentru a găsi soluția unor situații conflictuale. Se manifesta o preocupare, cel puțin la nivelul discursului oficial, de a afla care este starea reală a bisericii unite, pentru a menține la capacitate funcțională mecanismele ecleziastice interne. Prima dintre chestiunile importante abordate, care se preta la o discuție mai amănunțită, a fost aceea a preoților „moralști”.

2. Statutul absolvenților teologi blăjeni

Situația concretă a episcopiei de Făgăraș la mijlocul secolului al XIX-lea ridica numeroase probleme care atingeau mai multe corzi sensibile pentru orientarea generală a clericilor și a credincioșilor.

Faptul că numărul studenților din seminarul teologic nu era stabilit în funcție de nevoile diecezei reprezenta o realitate general acceptată și recunoscută. În fața acestei situații, explicațiile și justificările oferite de episcopul Ioan Lemeni se cantona în sfera neputinței umane firești de a rezolva toate problemele eficient și la timp: „Știi că de nu s-au mai lărgit seminariul ca să încapă mai mulți, precum

² Ana Victoria Sima, *Vizitele nunțiilor apostolici vienezi în Transilvania (1855–1868)*, vol. II, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003, p. 390.

³ Primási Levéltár Esztergom, *Balázsfalva, állásuktól megfosztott tanárai ügyében Erdélyi Vazul nagyváradi, majd Gaganecz József eperjesi görög-katolikus püspök vizsgálata, 1845–1846* (în continuare PLE), categoria D, numărul 27, fascicolul 4, cutia 1185, Protocol comisional din 20 octombrie 1845, original și copie în limba latină, fila 3–10.

ne-am făgăduit, să fie extranei, încât să atinge de lărgirea seminarului, dorire este, dară venitul nu ajunge, de vreme ce de când suntem pus într-a asta treaptă, tot în zidiri și în cheltuieli mari ne aflăm, și nici la asta a putut spori, ca batâr profesori să aibă toți casă în rezidenție, fiindcă cu șapte sunt mai mulți decât supt predecesorul, în a căruia vreme învăța canonici, și la filosofie era numai unul, dară de să va lărgi, totuși mai mulți de câțiva nu vor încăpea, și fundație este numai pe 40.”⁴ În fragmentul de mai sus, extras dintr-o scrisoare adresată vicarului Ioan Marian la 5 august 1841, Ioan Lemeni a încercat să-l sensibilizeze, să-l facă să conștientizeze mai bine situația dificilă în care s-ar fi aflat orice episcop însărcinat să conducă o eparhie formată din peste 1.300 de parohii. Inevitabil apăreau sincope și rămăneri în urmă. Lista de priorități era mereu deschisă și permanent necesita ajustări, iar problema insuficienței banilor era veche de când lumea.

O analiză mult mai clară și la obiect au oferit anchetatorii imperiali Iosif Gaganetz și Ioan Csurgovics, referindu-se în paragraful 31 al raportului comisional din 20 octombrie 1845 la același subiect sensibil, legat de seminarul teologic din Blaj. Dorința lărgirii seminarului și conștientizarea colectivă a necesității încadrării unui număr sporit de alumni la facultatea de teologie, pentru a se putea acoperi numeroasele posturi vacante de preoți, și-au făcut loc cu foarte mare greutate în practica ecleziastică de fiecare zi.

Realitatea obiectivă releva un set de probleme care nu doar îngreunau, ci chiar făceau uneori imposibilă aplicarea ideilor în mod concret. În această perspectivă conlucrau mai multe elemente: practica aproape generalizată a ridicării la rangul de preot a „moralștilor”, faptul că după absolvirea celor patru ani de teologie clericilor nu li se oferea imediat o slujbă într-o parohie și erau nevoiți să stea fără niciun venit pe la rude sau prieteni un an sau doi până când erau definitivati pe post. Apariția unor defecțiuni la nivel psihologic, sufletesc a fost motivată de Ioan Lemeni prin sentimentul de frustrare manifestat de absolvenții teologi neangajați, prin comparație cu „popandușii” care se bazau pe beneficiile lor încă din timpul pregătirii teologice de doi ani.

Conturarea în linii mari a situației reflectă indubitabil anumite structuri organizatorice interne care au și unele determinări obiective: „Deși în prezent [în anul școlar 1843/1844] numărul clerului mai tânăr din acest seminar se ridică doar la 43 de persoane, totuși se spune că acest număr nu va crește, ci va scădea, deoarece clericii, care termină cum se cuvine studiile prescrise pentru a dobândi statutul de cleric, după terminarea cursului, sunt siliți să aștepte chiar și doi ani până să poată fi titularizați în vreo parohie, pe când moralștii sunt siguri de beneficiile lor încă din timpul cursurilor lor bienale.”⁵

⁴ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Cluj, Fond Ioan Micu Moldovan despre procesul lemenian (în continuare ANDJCJ FIMM), cota 24.

⁵ PLE, cat. D, nr. 27, fasc. 4, cut. 1185, din 20 octombrie 1845, f. 6.

3. Viziunea episcopului Ioan Lemeni despre „popanduși”

Din corespondența vremii reiese că însuși episcopul Ioan Lemeni a sesizat rolul nefast al „popandușilor”. El îi destăinuia cu tristețe vicarului de Năsăud, Ioan Marian, regretul că ponderea preoților este în favoarea „moralistilor” și în defavoarea absolvenților de patru ani de teologie: „precum cu durere vedem că mulți moralisti în administrarea poporului întrec pre clerici.”⁶ Fenomenul promovării preoților „popanduși” era generalizat și putea fi stopat cu dificultate. Dorința utopică a lui Ioan Lemeni de-a avea „în toată țara preoți deplinitu absoluți”⁷ răspundea ideii de reformare a structurilor ecleziastice românești.

Una peste alta, discursul episcopal despre preoții „moralisti” nu aducea elemente de noutate. Trece în revistă promisiuni și idei mai vechi (dorința de extindere a parohiilor, proiectul de lărgire a seminarului teologic, uniformizarea canoanelor și normelor bisericești, etc.), impulsionat de presiunea publică, dar și de cea modernizatoare, care se accentua odată cu prefigurarea scandalului, la începutul deceniului 5 al secolului al XIX-lea.

Atunci când episcopul Lemeni a fost atins și la propriu, și la figurat de articolul publicat de profesorul Simion Bărnuțiu în ziarul clujean „Vasárnapi Újság”, reacția de ripostă s-a declanșat cu putere. Există suficiente indicii pentru a sesiza că acțiunea episcopală combătea afirmațiile și atacurile părții adverse reprezentate în cazul de față de Simion Bărnuțiu. Dezaprobarea scrisă expediată lui Vasile Rațiu în semn de nemulțumire pentru vorbele reprobabile ale preotului-profesor făcea referire și la problema „moralistilor”: „acestea sunt mulțumirile pentru iubirea noastră părintească și pentru strădaniile noastre, prin care, prin strâmtorarea noastră, am instituit patru profesori de filosofie, am născut fii – astfel de Brutus⁸ a născut mai mulți epoca – demni de numire în parohiile de care se plâng că le sunt smulse de moralisti.”⁹ Episcopul greco-catolic a manifestat față de acuzațiile care i se aduceau o intransigență absolută și a făcut tot posibilul să le respingă, a adus contraargumente, depunând eforturi și utilizând procedee corespunzătoare.

Dezavuarea lui Ioan Lemeni a continuat pe același ton iritat, aspru, care nu admitea contraziceri. El îndemna la o reevaluare a poziției instituției pe care o reprezenta, în contextul în care considera că aportul său la prefacerea episcopiei a fost unul substanțial. Era de părere că aluziile la situația „popandușilor” nu fac decât să distragă atenția de la adevăratele probleme existente în eparhie, fiind artificiale și nelalocul lor, „căci în ceea ce-i privește pe moralisti, dacă este ceva

⁶ ANDJCJ FIMM, cota 24.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Aluzie la profesorul de filosofie Simion Bărnuțiu.

⁹ PLE, cat. D, nr. 27, fasc. 6, cut. 1187, din 25 decembrie 1842, original în limba latină, nepaginat. Vezi textul integral al scrisorii în Daniela Deteșan, *Dosarul procesului lemenian*, vol. I, Cluj-Napoca, 2007, p. 19–23.

rău, îl resimt în administrarea politică, însă nu îl reverse asupra noastră”¹⁰. Ioan Lemeni era critic la adresa autorului articolului incriminator despre starea școlilor, considerând că munca „moralștilor” trebuie raportată la viața politică și nu la cea religioasă.

4. Numărul „moralștilor”

În momentul declanșării procesului lemenian, în clerul greco-catolic din episcopia de Făgăraș funcționau mulți preoți „popanduși”. Prezența lor în mijlocul comunității era legată de un complex de factori: situația materială a parohiei, nivelul de educație a clerului, numărul enoriașilor, gradul de toleranță a vicarilor foranei și protopopilor. Existența obiectivă a „moralștilor” a fost adeverită de a doua comisie sosită la Blaj în septembrie 1845: „aici sunt promovați la preoție un mare număr de preoți care nu sunt clerici, ba chiar nici nu merită numele de teologi străini (preoții pregătiți în partea locului sunt chemați «moralști»)”¹¹. Cei doi anchetatori imperiali s-au alăturat curentului de opinie anti-„popanduși” fără rezerve, propunând unele recomandări normative cu rolul de a remedia situația existentă.

Se poate constata o preocupare constantă din partea teologilor și apropiaților Bisericii față de implicațiile și efectele resimțite la nivel general prin activitatea preoților „moralști”. Spre exemplu, o perspectivă analitică a fost oferită de doctorul Iosif Fessler, profesor de drept decretal la Universitatea din Viena, prezent la Blaj în toamna anului 1858 în calitate de delegat al misiunii apostolice a nunțiului Antonio de Luca. În relatarea istorică despre daco-romanii din Transilvania și Ungaria, uniți sau care se vor uni cu Biserica Romană, acesta aprecia la 9 ianuarie 1859 că în ceea ce privește proporția numerică „moralștii” constituiau aproape jumătate din întreaga preoțime¹². Prin aceasta se confirmau aprecierile și cuantificările potrivit cărora interesul și râvna depuse pentru ocuparea postului de preot „popandus” erau menținute la nivel constant.

Poziția favorabilă ocupată în societate de preoți se datora în principal faptului că urmaseră mai multă școală decât oricine altcineva din sat¹³. În aceste condiții, apare explicabilă campania pornită și susținută cu intensitate împotriva unor persoane nepregătite, care exersau o profesie fără a fi adevărați profesioniști. Subiectul a fost transformat în scurt timp într-o veritabilă armă de luptă pentru acuzatorii episcopului Ioan Lemeni și nu numai. Treptat în întâmpinarea dorințelor credincioșilor au venit tot mai multe persoane și instituții, eliberate de constrângeri și bariere canonice, urmărind interese proprii și generale.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ PLE, cat. D, nr. 27, fasc. 4, cut. 1185, din 20 octombrie 1845, f. 4.

¹² Ana Sima, *Vizitele nunțiilor apostolici ...*, p. 390.

¹³ Camelia Vulea, *Rolul preotului în comunitate, în viziunea lui Ștefan Moldovan, vicar al Hațegului*, în vol. *Identitate și alteritate. Studii de istorie politică și culturală*, coord. Nicolae Bocșan, Sorin Mitu, Toader Nicoară, Cluj-Napoca, 2002, p. 125.

5. Etapele pregătirii preoților „popanduși”

Treptele urmate de „popanduși” în „formarea lor profesională” se treceau cu ușurință: de la cursurile gimnaziale ale clasei de poetică se promova, după o verificare scurtă desfășurată la reședința episcopală, la un studiu de doi ani (față de cei patru pe care erau obligați să-i frecventeze studenții facultății de teologie) și se obținea la final înaintarea în funcția de preot: „după ce de abia dacă au făcut câteva clase (conform practicii mai recente, cum se aude, odată terminată clasa de poetică) se adună la reședința episcopului, cu scopul de audia ceva din teologia morală și pastorală, după ce au fost supuși în prealabil unui examen din cateheză, pe scurt, iar după ce au terminat doi ani de studiu sunt promovați la ordine și în parohiile pe care le au deja pregătite și desemnate.”¹⁴

Într-un interval de doi ani sau chiar mai puțin, așa-zisii „moralisti” deveneau din țărani preoți și accedau la o poziție socială privilegiată, râvnită de foarte multă lume. În vreme ce teologii seminarului din Blaj se confruntau cu dificultăți materiale (legate de condițiile de viață și de studiu din această instituție superioară de învățământ), iar stagiul practic prin care se fixau cunoștințele cu caracter teologal era de patru ani și se făcea cu mari eforturi, pentru ca după absolvire să nu fie orânduși imediat, trebuind să aștepte între șase luni și un an pentru a fi hirotonisiți, „popandușii” săreau din doi pași cele patru trepte. Adică pentru aceștia din urmă etapele „formării profesionale” se ardeau mai repede decât era obișnuit, iar avantajele specifice profesiei se obțineau imediat.

6. Reacția ziaristică a profesorului Simion Bărnuțiu împotriva preoților „moralisti”

Simion Bărnuțiu, în partea a doua a articolului *Balászfalvi iskolai ügyekről (Despre starea școlilor din Blaj)*, supunea unei critici necruțătoare deprinderea consacrată, extrem de dăunătoare, moștenită de episcopul Ioan Lemeni de la predecesorul său, de a hirotoni preoți dintre așa-zisii „moralisti” sau „popanduși”. În opinia profesorului-preot, „popandușii” abia dacă știau să scrie și să citească și erau considerați alături de călugări „o adevărată plagă atât pentru ei înșiși cât și pentru popor și pentru superiorii lor bisericești și lumești, însă spre binele nimănui”¹⁵. Comparăția lui Simion Bărnuțiu relaționează fenomenul promovării „moralistilor” cu calamitatea, dezastrul, catastrofa, nenorocirea, flagelul, sinistrul. Din pământul secuiesc până în Sălaj, din jurul Făgărașului și Chioarului până în Maramureș, din toate zonele principatului, candidații la funcția de preot „popandus”, care se îngrămădeau în număr mare la Blaj pentru a primi privilegiu

¹⁴ PLE, cat. D, nr. 27, fasc. 4, cut. 1185, din 20 octombrie 1845, f. 4.

¹⁵ Ioan Chindriș, *Simion Bărnuțiu. Suveranitate națională și integrare europeană*, Cluj-Napoca, 1998, p. 270.

preoțești, erau preocupați asiduu doar de aspectele materiale și foloasele pe care le obțineau în mod regulat.

Revoltat de starea de fapt a bisericii făgărășene, autorul comentariului îi reproșa indirect episcopului Ioan Lemeni că îi încurajează pe „popanduși” în detrimentul tinerilor absolvenți de patru ani de teologie, care prin pregătirea lor puteau răspândi în țară razele progresului spiritual¹⁶. În această manieră tinerii teologi bine pregătiți, culți, instruiți vreme de patru ani la facultate erau excluși din posturile răpite de preoții „moralști”. Prin propulsarea „moralștilor”, în satele românești greco-catolice din Ardeal domneau ignoranța, sărăcia și incultura. Tabloul general în viziunea bărnăuțiană căpăta accente sumbre puternice.

Cu intenția nedeclarată de a insufla anumite sentimente și idei antiepiscopale, afirmațiile lui Simion Bărnăuțiu decupează parcă o realitate caracteristică secolelor premoderne, pe care civilizația nu reușise încă la acel moment să o dizloce. La starea de degenerare și înapoiere a așezărilor rurale, unul dintre elementele contributorii a fost reprezentat de factorul social numit „moralștii”, văzut ca un efect negativ al practicilor ecleziastice greco-catolice. Pe termen lung, nici nu se bănuia câte dezavantaje sociale implica menținerea acestei obișnuințe și nici la câte pericole se expunea conducerea episcopiei prin acceptarea tacită a hirotonisirii „popandușilor”.

Deși la nivel central se dorea îmbunătățirea situației și se exprima public acest deziderat, nu existau nici mijloacele materiale, nici condițiile normative pentru a se implementa cu adevărat schimbările de natură să transforme instituția bisericească greco-catolică într-un organism viu, apropiat timpurilor moderne, în pas cu schimbările și achizițiile sociale și culturale.

Era dincolo de orice îndoială că viziunea pesimistă a lui Simion Bărnăuțiu avea rolul de a impresiona auditoriul, de a cataliza și mobiliza ridicarea clerului greco-catolic împotriva acestui gen de „abuzuri” existente și tolerate în interiorul structurilor ecleziastice.

Analiza și comentariile publicate în ziarul clujean „Vasárnapi Újság” la 20 septembrie 1842 au conferit imaginii consacrate în epocă acestui subiect o notă sceptic-resemnată, cu unele accente sumbre: „satele nenorocite și-au dat sufletul în arendă acestor «moralști», pe douăzeci, treizeci, sau chiar mai mulți ani.”¹⁷ Atmosfera tragică și patetică a anilor care au precedat scandalul desfășurat în cetatea de pe Târnave fusese ilustrată și în memorialistica vremii, nefiind ceva care se publica atunci pentru prima oară. În aceste condiții, nu degeaba „popandușii” au fost supranumiți *apostoli ai întunericului*.

Necruțător în afirmații, Bărnăuțiu aprecia că la bază mecanismul de funcționare rezida într-o simplă tranzacție: „moralștii” făceau concesiuni salariale parohiilor greco-catolice pentru a-i accepta, iar atunci când deveneau preoți cereau

¹⁶ *Ibidem.*

¹⁷ *Ibidem.*

mai mult de la poporeni și solicitau episcopului să le desemneze o parohie mai bună, mai bogată¹⁸. Astfel ieșeau la iveală ținuta lor nedemnă, proasta purtare morală și predispoziția spre obediență și servilism. Datorită inculturii și avidității lor, erau socotiți o rușine a clerului greco-catolic: „nu sunt de niciun ajutor populației sărace, ci mai degrabă jinduiesc după demnități mai mari și după venituri mai grase.”¹⁹ În centrul universului comunității religioase se plasau niște personaje ahtiate să acapareze posturi, funcții, titluri și onoruri, autoritate morală, prestigiu, câștiguri și beneficii financiare. De aceea, la numirea preoților, Ioan Lemeni era acuzat că nu a ținut seama de unele condiții importante pe care candidatul la preoție trebuia obligatoriu să le îndeplinească. În modul acesta, atât imaginea episcopului, dar și cea a preoților „moralști” a suferit daune ireparabile. Pagubele produse au avut repercusiuni asupra progresului social și cultural al episcopiei.

7. Poziția comisarilor imperiali față de „popanduși”

Nu doar opozanții episcopului, ci și înalții ierarhi greco-catolici din Eperjes și Munkačevo socoteau că acest gen de preoți trebuie desființat. Ei canalizau discuția spre un plan de refacere a eparhiei făgărășene, în care una dintre primele măsuri de luat trebuia să fie suprimarea preoților „moralști”. Inconveniente care au intervenit în inițiativa de înlăturare a „popandușilor” erau legate de numeroasele dificultăți provenite din partea ordinarului locului. Ele nu puteau fi depășite decât dacă erau înfruntate prin intervenția binevoitoare și cu atât mai puternică a Maiestății Sale Sacratissime, împăratul Ferdinand I²⁰.

Clasica dispută dintre cele două instituții, biserică și stat, se tranșa în favoarea celei de-a doua. Acțiunea laică era mai puternică decât cea ecleziastică și rezolvarea cazului putea veni dintr-un singur loc: de la autoritatea supremă, împăratul de la Viena. Recursul la implicarea instituției suveranului absolut se baza și pe concepția proimperială a românilor.

Recomandarea comisarilor imperiali referitoare la preoții „popanduși” apare ca necesară și fundamentată pe realitățile surprinse de la fața locului: „să facă o selecție în rândul «moralștilor», după ce se va fi renunțat la orice referințe și indicații ale protopopilor și să se străduiască să reducă numărul lor prin orice mijloace posibile.”²¹ Propunerea imperială lansată în octombrie 1845 venea ca un răspuns peste ani la întrebarea retorică îndreptată către opinia publică transilvăneană prin articolul semnat de Simion Bărnuțiu: „Când se va naște oare

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Ana Victoria Sima, *Vizitele ...*, vol. II, p. 390.

²⁰ PLE, cat. D, nr. 27, fasc. 4, cut. 1185, din 20 octombrie 1845, f. 4.

²¹ *Ibidem*, f. 10.

dispoziția fericită și voința tare, care să pună capăt acestui obicei care duce neamul nostru în prăpastie?”²²

În optimizarea procesului de consolidare și lărgire a bisericii unite cu Roma, conform expectanțelor ierarhilor ecleziastici și ale clerului lărgit, toate roțițele mecanismului de funcționare trebuiau să își exercite funcțiile la parametri optimi. În caz contrar, pericolul cel mare era recăderea în schismă. Primul aspect dăunător în varianta pesimistă, reprezentată de inexistența unor parohi compatibili cu funcția de preot care să corespundă tuturor cerințelor „fișei postului”, era acela că se năruiau toate speranțele construirii unui bun episcopat sub comanda lui Ioan Lemeni: „dacă dieceza nu va fi prevăzută cu păstori ai sufletelor potriviți și de nădejde nu pot să fie sperate progresele Sfintei Uniri sub prezenta administrație.”²³

Lectura dosarului procesului lemenian îndreaptă atenția către câteva concepte și direcții de interpretare a realităților ecleziastice ale primei jumătăți a secolului al XIX-lea, care se raportează la hirotonisirea preoților „moralști”. Este vorba despre un set de probleme cu tentă strict administrativă și instituțională, ușor de reconstituit pe baza schimburilor regulate de scrisori și din memorialistica vremii. Examinând greco-catolicismul nu de sus în jos, ci de jos în sus, nu de la nivelul doctrinelor ci din perspectiva masei largi de credincioși anonimi, se deschide calea unei înțelegeri mai obiective, palpabile, practice și realiste. Pentru a înțelege problemele specifice organizării Bisericii greco-catolice este necesară o scurtă trecere în revistă a acestora. Ca puncte de plecare s-au lansat următoarele idei-forță:

a) Pregătirea profesională a clerului făgărășan și dotarea materială a parohiilor greco-catolice au reprezentat două puncte nevralgice. Ele au făcut obiectul atenției episcopului Lemeni, ierarhilor înalți, intelectualilor laici (cu precădere studenți și profesori) sau observatorilor externi români și străini aflați în trecere prin reședința episcopală cu prilejul unor vizite private sau oficiale. Printre rânduri, în mod indirect, se sugera că ținând cont de povara greutăților zilnice pe care le avea de îndurat episcopul, greșelile comise de acesta trebuiau privite cu îngăduință.

După declarațiile lui Ioan Lemeni, în dieceza de Făgăraș o mare parte a parohiilor era pur și simplu lipsită de case și de domenii parohiale²⁴. De cele mai multe ori, lipsurile materiale făceau ca unele comunități să nu aibă preot deloc, situație în care „s-au sălbăticit și întunecat”²⁵. Date fiind aceste condiții materiale dificile, parohii greco-catolice nu erau cu nimic deosebiți de țărani, locuind în propriile case și exploatând proprietăți personale, ba chiar fiind obligați să presteze

²² Ioan Chindriș, *Simion Bărnuțiu ...*, p. 270.

²³ PLE, cat. D, nr. 27, fasc. 4, cut. 1185, din 20 octombrie 1845, f. 10.

²⁴ *Ibidem*, f. 5.

²⁵ Apud Camelia Vulea, *Rolul preotului ...*, p. 124.

munci urbariale atât obștești, cât și pentru stăpânul de pământuri, în cazul în care nu erau scutiți în unele locuri prin îndurarea expresă a domnului de pământ²⁶.

Condiția socială a preotului apropiată de cea a țaranului se vedea printr-o oglindă strâmbă. Imaginea poziției sociale a parohului în comunitate a suferit transformări însemnate în condițiile în care exista o mare diferență între ceea ce se dorea a fi un preot și ceea ce era el în realitate. Pe de altă parte, impresia generală lăsată de acest tablou sumar al îndatoririlor concordante cu profesia de preot atrage atenția asupra poverilor care apăseau greu pe umerii unora dintre slujitorii bisericești. Sarcinile urbariale atârnavă în balanța economică, iar pentru o parte a preoților erau asemenea unei pietre legate de picior. În perioada prepașoptistă, nobilimea și clerul care nu plăteau impozite dețineau aproape 50% din pământurile cultivate și realizau peste 50% din producția de cereale²⁷. Pentru majoritatea categoriilor sociale, agricultura a rămas cea mai importantă îndeletnicire și ramura economică principală a Transilvaniei.

Se pot identifica situații speciale care aveau în substrat o deprindere, un obicei, transformat cu timpul într-un tipar, într-un prototip, după care „moralistiții” aveau acces la funcția de preot. Spre exemplu, în caz de deces al unui preot greco-catolic, dacă fiul sau ginerele mortului sau, în lipsa acestora, oricine altcineva din comunitate care făcuse câteva clase nu ar fi admis să frecventeze cursurile prescurtate de teologie și să le termine în doi ani, pentru ca apoi să fie numit în acest beneficiu, nu exista nicio altă modalitate de a instala un paroh²⁸. La „școala de teologie rapidă” era admis aproape oricine deținea un minimum minimorum de cunoștințe teoretice sau se afla în legături de rudenie cu preotul decedat al locului. Nu de puține ori, persoanele aflate în a doua situație au dezvoltat o filieră familială de transmitere a slujbei preoțești din tată în fiu²⁹.

Modalitatea de ocupare a funcțiilor vacante a devenit prin practică un element caracteristic al procesului de organizare și consolidare a parohiilor greco-catolice. Indiferent că preoții erau „popanduși” sau absolvenți de patru ani de teologie, prin taina hirotoniei primeau deopotrivă aceeași misiune creștină, de a sluji, de a săvârși sfintele taine și toate slujbele bisericești, de a-i îndruma pe credincioși, de a vesti evanghelia și a propăvădui învățăturile ei³⁰. Din punct de vedere canonic, ei primeau această putere de la episcopul eparhiei din care făceau parte, sub conducerea și ascultarea căruia își desfășurau activitatea.

b) O altă chestiune care necesita o rezolvare rapidă era aceea a edificiilor construite pe domeniul parohial. Conform spuselor lui Ioan Lemeni, în eparhia făgărășană existau multe parohii în care, deși exista un domeniu parohial, casele

²⁶ PLE, cat. D, nr. 27, fasc. 4, cut. 1185, din 20 octombrie 1845, f. 5.

²⁷ *Istoria românilor*, coord. Dan Berindei, vol. VII, tom I, București, 2003, p. 169.

²⁸ PLE, cat. D, nr. 27, fasc. 4, cut. 1185, din 20 octombrie 1845, f. 5.

²⁹ Ovidiu Ghitta, *Formarea și reformarea clerului greco-catolic din comitatul Satu Mare în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, „Acta Blasiensia”, I, 2002, p. 150.

³⁰ Valer Bel, *Misiunea Bisericii în lumea contemporană*, Cluj-Napoca, 2002, p. 153.

înălțate pe acesta erau în proprietatea parohului. În lipsa patronilor, comunitățile însele cu atât mai puțin puteau să le răscumpere sau să le mute, cu cât înșiși domnii de pământ supravegheau rolul comunităților într-o astfel de străduință și, într-un anumit fel, impuneau cu forța dezideratele lor³¹. Regula existentă în ceea ce privea ridicarea acestui gen de edificii bisericești în interiorul comunităților greco-catolice era aceea că de cele mai multe ori inițiativa construcției aparținea credincioșilor³². Soluția oferită problemei în discuție, a construcțiilor ridicate pe domeniul parohial de către proprietarii de pământ, era ca fiul sau ginerele parohului sau oricine altcineva ar fi fost dispus să plătească casele construite deasupra, să fie numit din nou ca titular al unei astfel de parohii³³.

Episcopul Ioan Lemeni a rezumat organizarea bisericii pe care o păstora în câteva principii de bază, raportate la modul specific de funcționare a agregatelor bisericești, incluzând complexul de fenomene care au precedat sau au determinat apariția fenomenului de promovare a preoților „moralști”: „nu există în dieceză foarte multe parohii, care, deși numeroase, le lipsește fie și o casă parohială, nu există cele mai multe amenzi pentru cele zidite pe deasupra, pe care credincioșii refuză să le plătească, iar magistrații refuză să-i constrângă să plătească, în timp ce guvernul regesc nu îngăduie ca plebea contribuabilă să fie încărcată cu plata acestora.”³⁴

c) Oscilațiile preoților și clerului între greco-catolicism și ortodoxie au caracterizat sistemul ecleziastic ardelean, făcând scoțând în evidență un pericol constant, amenințător chiar, care la nivel extins pune în primejdie însăși existența Bisericii unite cu Roma. Erau în dieceza condusă de Ioan Lemeni multe locuri în care, în vreme ce o parte a neuniților îmbrățișa Sfânta Unire, cealaltă parte persista în schismă. Familiile care au adoptat Unirea, chiar dacă nu întruneau un număr îndestulător pentru noua curăție, aveau totuși nevoie de preotul local, cu atât mai mult cu cât primejdia de a recădea în schismă era mai mare. Ca atare, și în locurile din această categorie, dacă cei prezentați de comunitate care aveau propriile curți și propriile case nu erau hirotoniți, atunci se puneau piedici Sfintei Uniri³⁵.

Din discuție nu se poate exclude faptul că în cuprinsul celei mai mari episcopii din fiecare zonă, fiecare corp social și-a impus propriile opțiuni privitoare la religie, dincolo de caracteristicile general valabile pentru fiecare societate. Pentru menținerea și conservarea ritului greco-catolic de la nivelul conducerii episcopiei se acceptau unele compromisuri, bazate pe cedări sau concesii, în funcție de situațiile concrete identificate la fața locului.

³¹ PLE, cat. D, nr. 27, fasc. 4, cut. 1185, din 20 octombrie 1845, f. 5.

³² Apud Camelia Vulea, *Biserică și societate în vicariatul greco-catolic al Hațegului între 1850–1918*, teză de doctorat, p. 186.

³³ PLE, cat. D, nr. 27, fasc. 4, cut. 1185, din 20 octombrie 1845, f. 5.

³⁴ *Ibidem*, fasc. 6, cut. 1187, din 25 decembrie 1842, original în limba latină, nepaginat.

³⁵ *Ibidem*, fasc. 4, cut. 1185, din 20 octombrie 1845, f. 6.

Acumularea de nemulțumiri și dificultăți materiale, precum și inexistența unui cadru instituțional bine consolidat și așezat pe baze canonice au creat la nivelul parohiilor asemenea neajunsuri încât s-au născut piedici de netrecut pentru întreaga disciplină și cultură bisericească³⁶. Fundalul social și cultural proiecta niște reprezentări ale realității zilnice a credincioșilor demne de toată atenția și îndrumarea legaților apostolici catolici³⁷. Construcția ridicată de românii greco-catolici la 1701 prin episcopul de Alba-Iulia Atanasie I începea să se clatine sub presiunea factorilor externi, sociali, culturali, politici.

Dovada-suport adusă de Ioan Lemeni în sprijinul afirmației că episcopia pe care o păstora era deficitară la multe capitole (pregătirea profesională a clerului, edificiile bisericești, gradul de civilizație etc.) a fost următoarea: „Dieceza făgărășeană este atât de vătămată încât din cele mai mult de 1 300 de parohii de abia dacă se numără vreo 400 ridicate într-o oarecare măsură peste neajunsurile și impedimente enumerate mai sus.”³⁸

Mai puțin de jumătate din parohiile episcopiei de Făgăraș, mai exact 30% din totalul comunităților religioase funcționau cât de cât la parametrii normali, fără a întâmpina piedici. Valoarea scăzută demonstrează că la nivelul eparhiei nu s-au găsit resurse materiale pentru a reglementa plata preoților, pentru a ridica nivelul de pregătire școlară și implicit standardele de civilizație, nici nu s-au putut încadra în muncă de îndată tinerii absolvenți teologi pentru a putea pune capăt controverselor legate de preoții „moralști”.

8. Concluzii și posibile soluții imperiale la starea deplorabilă în care se găsea episcopia de Făgăraș

Cât de valide și juste au fost judecățile și aprecierile observatorilor externi privind starea generală a Bisericii greco-catolice? Cum s-au armonizat dogmele și canoanele bisericești cu interesele individuale și realitățile politice și sociale? Pornind de la aceste întrebări, s-au concretizat răspunsurile oficiale ale celor doi comisari imperiali.

Concluzia generală dedusă dintr-o serie de constatări date evidențiază faptul că în interiorul episcopiei greco-catolice de Făgăraș predominau aspectele neclare, discutabile, problematice. Cadrul ecleziastic oferit de Biserica Unită cu Roma nu a corespuns întotdeauna pe deplin nici cu interesele de moment ale credincioșilor, nici cu standardele sau valorile atinse în apusul Europei de această instituție. Abaterile și deviațiile de la cadrul-prototip au reprezentat o constantă fundamentală, care a ridicat un mare semn de întrebare asupra funcționării și reajustării relațiilor religioase dintre românii ardeleni. Pe acest fond s-au format stereotipii, unele clișee

³⁶ *Ibidem.*

³⁷ Vezi analiza completă a Anei Victoria Sima din volumul I al lucrării *Vizitele nunțiilor ...*

³⁸ PLE, cat. D, nr. 27, fasc. 4, cut. 1185, din 20 octombrie 1845, f. 6.

construite de persoane externe, provenite din afara spațiului românesc, sau șabloane artificiale oferite de unii legislatori laici. Factorii perturbatori ai procesului ecleziastic au imprimat discursului accente dramatice, deoarece „limba refuză să rostească și condeiul să scrie cât de deteriorată este starea diecezei nefericită de pe urma împrejurărilor mai sus pomenite”³⁹.

În ciuda eforturilor autorităților ecleziastice, situația în care se găsea eparhia făgărășană la momentul derulării procesului lemenian a continuat să rămână învechită, uzată, degradată. În secvența temporală aflată în discuție s-a manifestat un complex de elemente și împrejurări care au imprimat acest sens descendent, constatabil la nivel general, al episcopiei, doar cu câteva excepții: „în cea mai mare parte nu există fonduri pecuniare ale bisericilor, nu există vistierii, nici nu se prezintă vreo socoteală în legătură cu acestea oficiului diecezan, nu există inventare ale bisericilor și parohiilor, nu se fac raporturi către ordinariat nici despre parohi, nici despre școli, nici despre cantori, nu se țin adunări districtuale, cea mai mare parte a clerului constând din oameni neinstruiți și idiști care umblă în haine țărănești și sunt dedați în mod unic cultivării ogorului și îngrijirii turmelor, deoarece altminteri nu ar avea la dispoziție niciun mijloc de subzistență.”⁴⁰ În puține cuvinte, avem de-a face cu o dezorganizare aproape totală a eparhiei, o neorânduială aproximativ generalizată, care amintește haosul.

Investigația imperială a identificat o serie de soluții intermediare pentru a pune capăt dificultăților cu care se confrunta clerul superior făgărășan:

Soluția numărul 1: Autorității laice îi reveneau competențe în problemele legate de construcția edificiilor bisericesti pe cuprinsul episcopiei de Făgăraș. Mai exact, instituția imperială era solicitată să rezolve și chestiunile care intrau în sfera de interes a Bisericii.

În împrejurările date, nu mai rămânea niciun alt remediu decât să fie rugată Majestatea Sa Sacratismă, împăratul Ferdinand I, să revoce rezoluția regală din data de 10 mai 1816, cu numărul aulic 1281, emisă pentru Transilvania, în legătură cu înălțarea și dotarea bisericilor greco-catolice. Argumentele aduse în sprijinul propunerii le reluau pe cele menționate de episcopul greco-catolic de Oradea Mare, Vasile Erdélyi: libertatea de a crea parohii pentru uniții din dieceza Făgărașului era restrânsă de condiția existenței a cel puțin 90–100 de case ale uniților, altfel neputând fi fondată o parohie dotată cu domenii scutite de contribuții.⁴¹

Soluția numărul 2: Colectivității umane și domnilor de pământ le revenea sarcina de a păstra în bune condiții materiale lăcașurile cu caracter ecleziastic existente pe domeniile parohiale. Se atrăgea atenția să li se impună comunităților sau patronilor sarcina nu doar de a răscumpăra clădirile existente pe acele domenii, zidite de parohii înșiși, dar și de a le întreține. Episcopul diecezan Ioan Lemeni a afirmat că prezentase deja în anul 1845 toate nevoile și greutățile acestei dieceze în

³⁹ *Ibidem*, f. 7.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*, f. 7–8.

mai multe rânduri și altminteri, și prin actele vizitației canonice⁴². În dosarul procesului lemenian pentru prima oară se atrăgea atenția asupra acestor probleme în scrisoarea din 25 decembrie 1842. Enumerarea măsurilor episcopale luate anterior datei de 20 octombrie 1845 era menit să justifice demersul oficial bisericesc. Cea de-a doua comisie regală recunoștea de la sine ante-pomenitele cerințe, anume ca fiecare curatie să aibă domenii libere și case parohiale spre a da o altă față acestei dieceze, lucru care constituia o condiție indispensabilă⁴³.

Soluția numărul 3: Pentru ca parohiile să nu se înmulțească fără rost trebuia emis de Maiestatea Sa Sacratismă, împăratul Fredinand I, ordinul ca parohiile să fie regularizate prin conscripția ordonată pentru această dieceză, iar cele a căror necesitate este oarecum pretinsă fără temei, să fie reduse⁴⁴. Inventarierea comunităților religioase reprezenta un aspect congruent cu edificarea construcțiilor eclesiastice de pe cuprinsul domeniului parohial. Trebuia să se pună capăt stărilor de lucru existente și îndeplinite toate formalitățile administrativ-organizatorice, pentru a ține o evidență cât mai exactă a mijloacelor fixe și mobile de pe cuprinsul fiecărei parohii. Cadrul legal laic se întrepătrundea cu cel eclesiastic, modelându-se în conformitate cu principiile moderne.

Soluția numărul 4: Comisia regească socotea că dieceza Făgărașului, chiar dacă va fi redusă și regularizată, în privința numărului parohiilor nu poate fi guvernată în mod pașnic de un singur episcop. Ea va ajunge mai devreme sau mai târziu să se dezmembreze cel puțin în două episcopate⁴⁵. Previziunile anchetatorilor s-au împlinit la 12 decembrie 1850, când împăratul a acceptat reactivarea mitropoliei de la Alba-Iulia, cu cele două episcopate, Gherla și Lugoj.

Soluția soluțiilor intermediare: Înălțimea Sa, primatul regatului Ungariei, József Kopácsy, să fie rugat ca, măcar în parte pentru eliminarea ante-pomenitelor lipsuri, să intervină atotbinevoitor cu puterea sa pe lângă Maiestatea Sa Sacratismă, împăratul Ferdinand I, iar patronii sau, în lipsa acestora, comunitățile să fie ținute a răscumpăra clădirile așezate de către parohii înșiși pe domeniile parohiale, pentru ca cel puțin în astfel de parohii îngrijirea sufletelor să fie încredințată treptat, fără nicio piedică, unor indivizi mai cultivați și mai calificați și să se deschidă câmpul pentru a diminua numărul așa-zisilor „moralști” și de a se instala clerici pregătiți cum se cuvine⁴⁶.

Ultimul cuvânt din expozeul proepiscopal se adăuga în mod sugestiv la demersul corect și justificabil al lui Ioan Lemeni. În condițiile inerției și imobilității generalizate într-o atât de mare dieceză cum era cea condusă de Ioan Lemeni, și în puterea unei asemenea constituții, un singur episcop, dacă ar fi vrut să facă ceva mai bun, s-ar fi expus la mii de împotriviri⁴⁷.

⁴² *Ibidem*, f. 8.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 9.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*.

Prin intervenția Curții vieneze și a scaunului primațial ungar, cu scopul reglementării practicii hirotonisirii moralștilor și a celorlalte probleme interne (clădirile ecleziastice, răscumpărarea și întreținerea lor, regularizarea prin conscripție imperială, reorganizarea eparhiei în două unități mai mici, atragerea credincioșilor la Unire și evitarea pericolului recăderii în schismă), se puteau conferi spațiului românesc ardelean un grad sporit de civilizație, o dotare materială substanțială a parohiilor, care ar fi determinat printre altele o pregătire teologică integrală.

Place and Role of “Moralist” Priests in the Time of Ioan Lemeni’s Episcopate (1832-1850)

Abstract

In the first half of XIX-th century, spirituality was acknowledged as the most important element of Romanian culture. The representatives of Greek-Catholic church were defending the Romanian nation. But they were criticized especially the way they ruled the renewal of ecclesiastic structure from inside, the administration and financial affairs of church.

The article shows the position of Romanian Greek-Catholic “moralist” priests during Ioan Lemeni episcopacy, based on some unpublished sources, kepted in archives (Primási Levéltár Esztergom). The aim of research is to reconstitue the case study which is refering to the “lemenian trial” (1843 – 1846) happened in Blaj, with particular attention to “moralist” priests.

The main ideas debate are: the status of the theologian from Blaj ecclesiastical seminary, the vision of bishop Ioan Lemeni about the “moralist” priests, the number of the “moralist” priests, the stages of preparing the “moralist” priests, the journalistic reaction of the philosophy teacher Simion Bărnuțiu against the “moralist” priests, the position of imperial inspectors in opposition to the “moralist” priests, imperial conclusions and possible solution to deplorable state in which were the diocese of Făgăraș.

Key words: Moralist priests, „popanduși”, Blaj, Greek-Catholic Church, Theology